

Takács Dóra

Mit véd a tanúvédelem?

Előszó

„Az első kocsimat az egyik oldalán pirosra, a másikon kékre festettem, hogy egy esetleges balesetnél összezavarjam a tanúkat” – nyilatkozta Lord Mancroft, a botrányairól is ismert brit politikus.

Bár nem minden leendő vádlott ilyen előrelátó, olykor még ennek ellenére is komoly buktatókat rejt magában az út, amely az információhiányból kiindulva, a tények hézagos ismeretén keresztül, a bűncselekménnyel kapcsolatos lényeges körülmények tisztázásáig vezet.

A büntető igazságszolgáltatás szerveinek egyik központi feladata – Katona Géza szerint – a tényállás megállapítása, a megalapozott felelősségre vonáshoz szükséges tények és körülmények tisztázása. „Ebben a megismerési folyamatban fontos helyet foglal el a bizonyítás, amelynek célja bizonyítékok közvetítésével az igazság megállapítása.¹

A büntetőügyekben a tényállás megállapításához igénybe vett valamennyi bizonyíték valós vagy valótlan voltáról a jogalkalmazónak a bizonyíték-értékelés eredményeként meg kell győződnie.

A tanúvallomás mint bizonyítási eszköz

A bizonyítékok azok az objektíve létező tények, tudományosan elismert jelenségek, összefüggések, amelyek a bizonyítandó tény fennállásának megállapítására alkalmasak. A bizonyítási eszköz az a jogi fogalom, amelynek funkciója a benne foglalt bizonyíték rögzítése és továbbítása a büntetőügyekben eljáró hatóságokhoz.²

Az eljárásjogászok értékelése szerint a leggyakrabban igénybe vett bizonyítási eszköz: a tanúvallomás.

Mivel a bizonyítási eszköz alapvetően jogi fogalom, így értékelése is a hatályos eljárásjog és a jogtudomány által kialakított normák érvényre jutásának megvizsgálását jelenti.

A büntetőeljárásról szóló 1998. évi XIX. törvényben (Be.) rögzített alapelvek, a bizonyítás törvényességére vonatkozó általános szabályok, illetve a tanúvallomásra vonatkozó speciális előírások kötelezően írnak elő tevékenységet és magatartást az eljáró hatóság részére. Így meghatározzák a tanú kihallgatásának jogi kereteit, és kivételt meg nem engedően tilalmazzák az erőszak, fenyegetés, vagy más jogilag vagy etikailag tiltott eszköz alkalmazását.

¹ Katona Géza: Valós vagy valótlan? Értékelés a büntetőperi bizonyításban. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1990. 15. old.

² Katona Géza i. m. 35. old.

Az értékelést rendkívül megkönnyíti, ha a kihallgatás teljes lefolyását hang- és/vagy képfelvételek őrzik, annak ellenére, hogy az így rögzített kihallgatás nem pótolja a jegyzőkönyvet. Ez a módszer ma még anyagi, technikai okokból nem alkalmazható teljes körűen, de minden olyan esetben, amikor a tanú által közölt bizonyíték jelentősége indokolja, jelenleg sem mellőzhető.

A tanúbizonyítás változó megítélése

A tanú és vallomásának megítélése több ízben is gyökeresen megváltozott, és egyetlen korban sem volt mindig egységes. Az utóbbi ezer évből vett példák arra utalnak, hogy az „isteni mindentudásra” alapozott igazságmegismerési elmélet visszaszorulása után a társadalom által megbízhatónak tartott tanú vallomását biztos eszköznek tekintették az igazság megismerésére.³

A 18. század végétől kezdve az orvostudomány, de különösen a pszichológiai kutatások eredményei révén a tudományos fejlődés a tanú által végzett megismerés számos hibaforrását tárta fel. A társadalmi fejlődés elemzése nyomán pedig nyilvánvalóvá váltak azok az érdekellentétek, amelyek nem kevésbé befolyásolják a tanú igazmondásra irányuló akaratát.

A tanúvallomás értékének megingásával párhuzamosan fokozódtak az elvárások a tárgyi bizonyítással szemben, de végletességük miatt ezek soha nem váltak valóra.

A világ számos országában – így hazánkban is – a szakértői háttér elégtelensége és a tanúk tudati fejlettségének túlértékelése (a realitások és a célok keverése) sokáig a tanúk jelentőségének túlbecsüléséhez vezetett.

Ma elfogadott az a nézet, hogy a tanú képes a bűncselekménnyel kapcsolatos tények megismerésére, és – az anyagi, társadalmi és egyéb konfliktusokat is figyelembe véve – igaz vallomás megtételére.

Mennyi lehet a kisebbség, a valótlan tanúvallomások száma? Mindenesetre több, mint amennyi jogilag bizonyítható, de kevesebb annál, amennyit az ellentétes érdekű perbeli felek feltételeznek.

A tanúvallomás megbízhatósága – avagy a tanú is ember

A jó tanú gyorsan felfogja az általa észlelt esemény jelentőségét, érzéki csalódásoktól mentesen észleli az egyes mozzanatokat, emlékezetében tartósan rögzíti őket, majd önként, vagy a hatóság kezdeményezésére az emlékképeket élethűen felidézi, és érthetően elmondja, vagy leírja azokat.⁴ A jogász valahogy így képzei el az „ideális tanút”, de ez a kép inkább tartozik a fantázia, mint a realitás világába.

³ Katona Géza i. m. 102. old.

⁴ Katona Géza i. m. 105. old.

Még akkor sem könnyű a jogalkalmazó helyzete, ha éppen ezzel a tanúval találkozunk, hiszen ennek a homlokán sem árulkodnak az „ideális tanú” jól felismerhető ismertetőjegyei, hanem ezeket a sajátosságokat is csak alapos értékelés után lehet megállapítani. Az értékelés célja tehát annak kiderítése, hogy a tanú képes-e és akarja-e a bizonyítandó ténnyel kapcsolatban az igazságot vallani. A tanú igazmondási képességét azonban fizikai, fiziológiai, és pszichológiai képességei, adottságai, akaratát pedig – tudatosan vagy anélkül – az érdekei határozzák meg.

A hatályos törvényi megfogalmazás szerint tanúként az hallgatható ki, akinek a bizonyítandó tényről tudomása lehet. Nem a tényleges tudomás, hanem ennek feltételezése juttatja a meghatározott személyt tanúi pozícióba. Tanúként tehát bárki kihallgatható nemre, korra, vallásra, állampolgárságra tekintet nélkül, akiről feltehető, hogy a bizonyítandó tényről tudomása lehet. A tanú kihallgatása során nem csupán az általa észlelt tényekről, tényköörülményekről, hanem az ezekről alkotott véleményéről is számot adhat, azonban a bizonyítás szempontjából törvényi előírás szerint kizárólag a tényelőadás vehető figyelembe, vagyis a hatóság feladata, hogy a tanú észlelésein alapuló vallomását elhatárolja a következtetéseitől. A tanú nemcsak közvetlenül, hanem közvetett módon is tudomást szerezhet a bizonyítandó tényről, vagyis a más által közvetlenül észlelt tényekről is beszámolhat.

A tanú életkora

Az eljárási törvény a tanúskodás feltételeként nem határoz meg életkort, amiből következik, hogy gyermekkorú és aggastyán elvileg egyaránt kihallgatható tanúként. A Be. ugyanakkor a gyermekkorú személy tanúként való kihallgatását kivételként szabályozza. A gyermekkorú tanú kihallgatása pótolható közvetett bizonyítási eszközök útján, nevezetesen pl. pszichológus szakértő meghallgatása a tekintetben, hogy a gyermek az általa történt vizsgálat során milyen információkat szolgáltatott. A gyermekkorú tanúként való meghallgatása esetén a hamis tanúzás és a mentő körülmény elhallgatásának törvényes következményeire történő figyelmeztetést értelemszerűen mellőzni kell. A tizennegyedik életévét meg nem haladott személyt csak akkor lehet tanúként kihallgatni, ha a vallomásától várható bizonyíték mással nem pótolható, de kihallgatása esetén a hamis tanúzás következményeire való figyelmeztetést mellőzni kell.

A vádirat benyújtását megelőző nyomozati szakban a tizennegyedik életévét be nem töltött személy fejlődésének védelme, a gyermekkorú kímélete érdekében a törvény a kihallgatást a nyomozási bíró hatáskörébe utalja. A 14. életévüket be nem töltött gyermekek tanúkénti kihallgatása során a nyomozási bírónak az eljárási törvényben rögzített speciális eljárási szabályokat meg kell tartania. Ezek közé tartozik, hogy az ilyen tanúkat nem kell figyelmeztetni a hamis tanúzás következményeire, szembesítésükre kizárólag akkor kerülhet sor, ha ez nem kelt bennük félelmet, s gondozzuk, törvényes képviselőjük annak ellenére jelen lehet az ülésen – arról nem is küldhető ki –, hogy később esetleg tanúként hallgatják ki.

Az ily módon kihallgatott tanú vallomástételét tárgyalási szakban az eljárás-jog két feltétel együttes megvalósulásához köti: a tanú a tárgyalás időpontjában tizennegyedik életévét betöltötte és a kihallgatása különösen indokolt. Feltétlenül ilyennek tekintendő, ha a tanú az ügy eldöntéséhez elengedhetetlenül szükséges olyan adatok birtokában van, amely más tanú kihallgatásával, vagy egyéb módon nem szerezhető be.

A gyermek, ha – életkoránál és fejlettségénél fogva – képes észlelésre és emlékképei élethű, tudatos felidézésére és kifejezésére, tanúként meghallgatható.⁵ Ennek megítélésére – szükség esetén – gyermekpszichológus szakértő vehető igénybe. A szakemberek többsége a gyermekek jó megfigyelési és észlelési képességét hangoztatja, figyelmeztetve azonban a képzelődés, a fantáziaképek és a valóság összekeverésének veszélyére.

A tanú szavahihetősége

A tanú fizikai, pszichikai állapotából, mikrokörnyezetében – család, lakóhely, munkahely – és makrokörnyezetében betöltött helyzetéből a tanú általános szavahihetőségére lehetne következtetni.⁶ A bizonyítás azonban nem elégedhet meg ezzel, hiszen a tanú konkrét bűnügyben olyan érdekellentétbe vagy konfliktushelyzetbe kerülhet, ahol a motivációk harcának eredményeként valótlan vallomást tesz. Ezért a tanú konkrét szavahihetősége önmagában ugyan teljes bizonyossággal nem állapítható meg, de alkalmas arra, hogy használható részmodszerként előmozdítsa az általa közölt bizonyíték bizonyító erejének megállapítását.

A tanú érdekeltsége

A problémakör kapcsán két fontos nézőpontot szükséges figyelembe vennünk: egyrészt a sértetti pozícióból fakadó érdekellentét, másrészt a családi, társadalmi és anyagi helyzetből eredő érdekellentétek lehetőségét.

Büntetőeljárási jogunk nem tekinti önálló bizonyítási eszközfajtnak a sértett vallomását. A bűncselekmény elkövetésével összefüggő tényekre és körülményekre vonatkozó nyilatkozatát tanúvallomásként rendeli figyelembe venni. A bizonyítékok szabad mérlegelésének az elvével ellentétben, ha a sértett érdekeltségéből az eljáró hatóság minden esetben vallomásának valótlanosságára következtetne.

A gyakorlati tapasztalatok azt mutatják, hogy a sértett tanúvallomását az őt ért hátrány vagy sérelem mértékének felnagyítása, saját felelősségének csökkentése, rendszerint a terhelt szerepének túlhangsúlyozása jellemzi. Ezért a bűncselekmény elkövetési körülményeinek változatossága, a sértett jogséremlének eltérő foka, a sértett reagálásának intenzitása – mind olyan körülmény, amelyet az értékelés során figyelembe kell venni. Az igazmondás kötelezettsége és a tanú közvetlen érdeke gyakran konfrontálódik egymással. 'Abban az esetben, ha ez

⁵ Katona Géza i. m. 107. old.

⁶ Katona Géza i. m. 117. old.

nyilvánvaló – például hozzátartozói kapcsolat esetében – ott az értékelés során ez nem jelent nehézséget. Így a törvény taxatív felsorolja azokat a személyeket, akik mentesülnek a tanú vallomástételi kötelezettsége alól, és azon személyek körét is meghatározza, akik a tanúvallomás megtagadására jogosultak.

Téves következtetés levonása általában akkor következik be, ha a törvény által nem respektált érdekkonfliktus motiválta a tanút. Így például azonos formális vagy informális csoporthoz tartozás, azonos foglalkozás folytatása, egyazon településen lakás. Ilyenkor az igazmondás kötelezettsége szembekerül egy kisebb közösség érdekeivel, és az erkölcsi elvárás az elvontsága, a jogi elvárás pedig a szankció elmaradása miatt rendszerint háttérbe szorul a közvetlen környezet által támasztott ellentétes igénnyel – a valótlán vallomástétellel – szemben. Az eljáró hatóságok ugyanis, az egyébként is nagy munkateher miatt, csak a feltűnően durva, súlyos következményekkel járó esetekben kezdeményezik a hamis tanúzás elkövetőjének felelősségre vonását.

A tanú érdekeltségének vizsgálatakor célszerű figyelemmel lenni arra is, hogy hogyan, kinek a kezdeményezésére kapcsolódott be a bizonyításba. Ezzel kapcsolatban az alábbi módok fordulhatnak elő:

- a tanút a nyomozás során derítették fel;
- a tanút a terhelt, a sértett, a magánvádló vagy más érdekelt nevezte meg;
- a tanú önként jelentkezett.

A hivatalból felderített tanúkat a büntetőügyben érdekelt személyek ritkábban befolyásolják, a körütekintő értékelés azonban ekkor sem felesleges, hiszen azt a „tapasztaltabb” terhelt is tudja, hogy a hatóság által felderített tanúk vallomása kevésbé szigorúan kerül górcső alá.

Gyakran előfordul, hogy a bűnügyben érdekelt személyek valamelyikének felkérésére környezetéből valaki önként vállalja a hamis tanúzást. Ez leggyakrabban az ún. alibit igazoló tanúk esetében tapasztalható, de bűncselekményből származó tárgyak tulajdonjogának hamis igazolásakor sem ritkaság.

Az önként jelentkező tanú vallomásában közölt valótlán tények egyik oka a tanú érdekeltsége lehet, más esetekben, amikor a tanú és az ügyben szereplő személyek között nyilvánvaló kapcsolat nincs, akkor a tanú feltűnési vágya, esetleg abnormális mentális állapota mutatható ki. Ez utóbbi főleg olyan, súlyos bűncselekményeknél fordulhat elő, amikor a hatóságok a tömegkommunikációs eszközök segítségével keresik a tanúkat.

A vallomástételi szituáció

A szituáció-értékelés egyik eleme a tanú kihallgatása során tanúsított magatartásának megfigyelése, természetesen szoros kapcsolatban a kihallgatás többi lényeges körülményével, így a feltett kérdések tartalmával, a tanú konkrétan megállapítható vagy csak vélt érdekével.⁷

⁷ Katona Géza i. m. 121. old.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a valótlan vallomástétel mögött a tanú abnormális pszichikai alkata is állhat. Az egyszerűen élénk képzelőerővel rendelkező tanúhoz egészen közel helyezkedik el az a pszichopata tanú, aki az általa észlelt tényeket, mentális abnormalitásból eredő kényszerképzetekkel helyettesíti. Bonyolítja a helyzetet, hogy gyakran kábítószer-élvezőknél vagy alkoholistáknál az abnormális pszichikai állapot sem jelentkezésének tényében, sem súlyossági fokában nem állandó. Ilyen esetekben a jogalkalmazó tapasztalatai nem pótolják a pszichiáter vagy pszichológus szakértő különleges ismereteit, de bizonyos fokú tájékozottság szükséges ahhoz, hogy az ügyész vagy a bíró megalapozottan kezdeményezhesse szakértők bevonását.

A vallomástételi szituációt jelentősen befolyásolják a tanú karakterológiai vonásai. A kihallgatást végző gyakran hajlamos arra, hogy a tényekről határozottan, biztos fellépéssel nyilatkozó tanúk szavahihetőségét magasabbra becsüljék, mint a bizonytalan, a tényekről vontatottan, szavait saját kezdeményezésből módosító tanút.

A tanúvédelem jogintézményei

A bűnözés struktúrájának közelmúltbeli átalakulásának következtében jelentősen megnőtt a szervezeten, illetve erőszakosan, fegyveresen elkövetett bűncselekmények száma.

A maffiával, a terrorizmussal és a kábítószer-kereskedelemmel kapcsolatos büntetőperек hívták fel a figyelmet a tanúvédelem hiányosságaira.⁸ Olyan helyzetben, amikor a büntető igazságszolgáltatásban dolgozó bírának, ügyésznek is tartania kell az eljárás alá vontak közvetlen vagy közvetett fenyegetéseinek beváltásától, a szinte teljesen kiszolgáltatott helyzetben lévő tanú bűncselekmény áldozatává válásával kapcsolatban nem lehetnek illúzióink. Ezért nem lehet csodálkozni azon, hogy a védelem híján lévő tanú, akinek személye a vádlott és képviselője számára tökéletesen azonosítható, nem szívesen vállalja az igazság oltárán az áldozat szerepét.

A lelkiismeretére hallgató, igazat valló tanú méltán vár védelmet a hatóságoktól. A tanú alapvető emberi joga, hogy életét, testi épségét és emberi méltóságát megvédjék, ehhez ugyanakkor fontos bűnüldözési és igazságszolgáltatási érdekek is fűződnek.⁹

Nemzetközi előzmények

A tanúvédelem először az Egyesült Államok törvényhozásában jelent meg, 1970-ben a szervezett bűnözés megfékezéséről szóló törvény keretein belül, egy tanúvédelmi program – a Witness Security Program (WSP) – megindításával. A program végrehajtója az ún. Marshall-szolgálat volt.

⁸ Kertész Imre: A tanú védelemre szorul. Magyar Jog, 1993. 4. 193. old.

⁹ Farkas Ákos – Róth Erika: A tanúvédelem a büntetőeljárásban. Magyar Jog, 1992. 10. 583. old.

A védelem a tanún kívül megilleti a családot, a tanúval szoros kapcsolatban álló személyt. A tanú személyazonosságát, lakóhelyét, foglalkozását megváltoztatják, egy teljesen új életkezdetet biztosítva. A védelem a tanút egész életére megilleti.

Angliában is lehetőség van a tanú anonimitásának megőrzésére, ilyenkor csak engedéllyel lehet a nevüket, illetve a címüket közölni. Az IRA által elkövetett bűncselekmények esetén lehetőség van a tanú személyazonosságának megváltoztatására is.

Németországban a büntetőeljárási törvényt 1992-ben egészítették ki tanúvédelmi rendelkezésekkel. Ennek keretében lehetőséget biztosít a törvény a tanú személyes adatainak titokban tartására, továbbá jogi képviselő igénybevételére, illetve a lakóhely titkosítására.

Hazai helyzetkép

A tanúk „elhallgattatását” a köztudat korábban inkább csak az amerikai gengszterperek vagy az olasz maffia elleni eljárások jellemzőjeként tartotta nyilván. Bár tudhattunk arról, hogy némely ügyekben a tanúkat esetleg megpróbálták elriasztani kötelezettségeik teljesítésétől, ezt kivételesnek lehet mondani. Így azután sokak számára szinte sokkoló felfedezésként hatott, hogy a körülmények változása nálunk is gyakori jelenséggé tette a tanúk megfélemlítését. Igaz, ugyanilyen sokkoló hatású az a kényszerű felismerés is, hogy a szervezett bűnözés is jelen van környezetünkben, amivel a tanúvédelem szükségességét egyébként sokszor indokolják. Ennek az indoknak az érvényességét nem tagadva is jó tudni, hogy a tanúk megfélemlítése nem csupán a szervezett bűnözéssel hozható összefüggésbe, minthogy a „magányos” bűnözők vagy akár csak az alkalmi elkövetők ugyancsak szívesen kísérlik meg a tanúk elhallgattatását.

A tanú közreműködése nélkül bizonyos ügyek felderítése és bizonyítása gyakorlatilag lehetetlenné válna, emiatt pedig az igazságszolgáltatásban is olyan zavarok keletkezhetnének, amelyeknek a társadalomra gyakorolt negatív hatásai felmérhetetlen károkat okozhatnának.

A tanúvédelem szabályai közvetlenül a tanúzási kötelezettség teljesítésével magát a veszélynek kitévő személy jogi és fizikai védelmét szolgálják, egyben az igazságszolgáltatás zavartalan működését is biztosítják.

Hatályos tanúvédelmi rendszerünk több, egymásra épülő pilléren áll:

- a tanú személyi adatainak és indokolt esetben a nevének zártan történő kezelése [Be. 96. § (1)],
- a tanú különösen védett tanúvá nyilvánítható bizonyos, törvényben meghatározott feltételek esetén (Be. 97. §),
- a tanú külön jogszabályban biztosított védelemben részesíthető különösen indokolt esetben (Be. 98. §) és
- a tanúvédelmi program (Be. 98/A. §).

A tanú *személyi adatainak zárt kezelésével* általában már elérhető, hogy a tanú biztonságban érezze magát, mivel legfontosabb személyi adatai, elsősorban lakcíme nem kerül nyilvánosságra, így a kihallgatása előtti vagy utáni zaklatások, atrocitások elkerülhetőek. Az adatok zártan kezelése kérelemre, vagy hivatalból történhet.

Amennyiben a tanút *különösen védetté nyilvánítják*, úgy a magasabb védelmi szinttel speciális eljárásjogi helyzetbe kerül. Hiszen a tanú a büntetőeljárás során személyében és fizikai valójában egyaránt mindvégig anonim marad, a tárgyalásra nem idézhető, a tárgyaláson nem hallgatható ki, hozzá kérdés közvetlenül nem intézhető, és nem szembesíthető. A feltételek sorában első helyen szerepel, hogy a tanú vallomása kiemelkedő súlyú ügy lényeges körülményeire vonatkozzék. Általában megállapítható a kiemelkedő súlyosság, ha a bűncselekmények elkövetésére a nemzetközi bűnözéssel összefüggésben kerül sor, vagy felismerhetőek a szervezett bűnözés ismérvei, és az elkövetett cselekmények tárgya a terrorizmussal, zsarolással, prostitúcióval, pedofíliával, pornográfiával, pénzmosással, kábítószer- vagy fegyverkereskedelemmel, illetve az ezekkel összefüggésben elkövetett élet és testi épség elleni bűncselekményekkel kapcsolatos. További feltétel, hogy a tanú vallomásától várható bizonyíték mással nem pótolható. Ez egyben azt is jelenti, hogy pótolhatóság esetén a hatóság nem a tanú különösen védetté nyilvánítását, hanem a tanúként való kihallgatását mellőzi. Előírás ezen felül, hogy a tanú személye, tartózkodási helye a gyanúsított és a védő előtt ismeretlen legyen. Ellenkező esetben a tanú különösen védetté nyilvánítása célját és értelmét vesztené. A tanú különösen védetté nyilvánításának célja ugyanis éppen az, hogy a kihallgatandó tanú beazonosíthatatlan és megközelíthetetlen legyen, kizárva ezáltal a fenyegetés, megfélemlítés lehetőségét.

Kötelező mérlegelés körébe esik, hogy a tanú ismertté válása milyen potenciális veszélyt jelentene a tanúra, illetve hozzátartozójára. A különösen védett tanú bíróság általi kihallgatásán a nyomozási bírón és a tanún kívül csak az ügyész lehet jelen. Az ügyész a vád bizonyítására a különösen védett tanú vallomását tartalmazó jegyzőkönyvi kivonatot használja fel akként, hogy a vádemeléskor azt a vádirathoz csatolva nyújtja be a bíróságnak. A vádlottnak és védőjének csak ezt követően nyílik meg a lehetősége arra, hogy a tanú vallomását tartalmazó jegyzőkönyvi kivonatot megtekintse. Ekkor írásban kérdés feltevését indítványozhatják.

A tanú *személyi védelemben* részesítésére csak különösen indokolt esetben kerülhet sor. Ilyennek tekinthető az érintett személy megfenyegetése, zaklatása, zsarolása, avagy az élete, testi épsége, egészsége ellen megkísérelt, illetve előkészületi szakba került bűncselekmény alapos gyanúja. A veszélyhelyzetben lévő tanú nem csupán a büntetőeljárás cselekményeiken számíthat az általa segített, büntetőjogi igényét érvényesítő állam oltalmára, hanem e különleges védelem – a veszélyeztetettsége folytán, annak mértékéhez igazodva – a magánéletében is

megilleti. A védelem feltételeit rögzítő 34/1999. (II. 26.) Kormányrendelet a tanúvédelemre vonatkozó különleges normákat mindazokra a személyekre kiterjesztette, akik releváns információkkal bírnak, vagy éppen a büntető igazságszolgáltatás körében hivatásszerűen végzett munkájuk okán kerülhetnek fenyegetett, veszélyeztetett élethelyzetbe.

Ily módon a rendelet személyi hatálya kiterjed a tanún kívül a büntetőeljárásban részt vevő további személyekre, így a terheltekre, a védőkre, a sértettek, az egyéb érdekeltek, ezek képviselőire, a szakértőkre, szaktanácsadókra, a tolmácsokra, de a büntetőeljárást folytató hatóságok tagjaira, az ügyészekre és a bírákra is.

A szabályozás a legégetőbb gondok enyhítésére törekedett. Az azonban már a rendelet megszületésekor nyilvánvalónak tűnt, hogy a tanú (valamint a hozzá közel állók) védelme vélhetően további jogalkotási lépéseket is igényel majd. Ezen igénynek megfelelően jött létre a *Védelmi Program*, amelynek jogszabályi alapját a 2001. évi LXXXV. tv. (a továbbiakban: tanúvédelmi törvény) adta, kiegészítve ezzel az elsősorban a fizikai őrizetre koncentráló személyi védelmet. A Program a védelem legmagasabb lépcsőfokaként akkor kezdődik, amikor a hagyományos védelmi formák már kilátástalannak mutatkoznak, és a fenyegetett helyzetben lévő személy számára a személyes biztonságát szolgáló, kivételesen az identitását is érintő különleges intézkedés válik szükségessé.

A Védelmi Program az érintett, illetve a hatóság között megszületett atipikus magánjogi megállapodással jön létre. A Programba való belépésnek konjunktív feltételei vannak:

- a védelemre okot adó büntetőeljárásnak kiemelkedő súlyú bűncselekménnyel kell összefüggésben állnia;
- az adott vallomás a tényállás felderítését, bizonyítását, az elkövető kilétének megállapítását és felelősségre vonását jelentősen segítette vagy segítheti, és megalapozottan feltehető, hogy más módon a bizonyíték beszerzése nem lehetséges;
- az érintettel szemben személy elleni erőszakos vagy közveszélyt okozó bűncselekményt követtek el, vagy valószínűsíthető, hogy ellene ilyen bűncselekményt követnek el.

A Program személyi hatálya a büntetőeljárásban részt vevő tanúkra, sértettek, és az igazságszolgáltatással együttműködő bűnelkövetőkre terjed ki, rájuk tekintettel azonban más személyek, elsősorban a közeli hozzátartozók is bebocsátást nyerhetnek.

A Program megvalósítása a Tanúvédelmi Szolgálat feladata, amely a rendőrségen belül, a bűnügyi szervezet keretében működik.

A Program lényege, hogy a veszélyeztetett tanú (sértett, terhelt) a büntetőeljárásban olyan vallomást tegyen, amely a bűnüldözést nagymértékben segíti, ennek érdekében a főbb óvintézkedések között az érintett biztonságos helyre

költöztetése, adatainak zárlata, a nyilvántartott adatokkal kapcsolatos megkeresés jelzésének előírása, vagy a névcsere elrendelése éppúgy szerepel, mint az új személyes adatok nyilvántartásával járó személyazonosság-csere. Az alkalmazandó intézkedés mindig az adott esetben fennálló veszélyhelyzet tényleges fokához igazodik. A megállapodás magánjogi jellegéből fakadóan azonban a normaszöveg azt is rögzíti, hogy a védett személy biztonságát közvetlenül fenyegető és másként el nem hárítható veszély esetét kivéve nem alkalmazható a védelem olyan módja, amelyet az érintett a megállapodásban kizár, vagy az ellen egyébként tiltakozik.

A nemzetközi együttműködés intézményének kiemelkedő jelentőséget kell tulajdonítanunk a tanúvédelem körében. Az érintett külföldre telepítésére akkor kerülhet sor, ha a Szolgálat a fenyegetett helyzetben lévő személyt Magyarországon már nem képes megvédeni. A védett tanúk cseréje során a nemzetközi gyakorlat általában az, hogy a megkereső állam felkéri a megkeresett állam szolgálatát arra, hogy a területére költöztetendő érintett védelmét lássa el.

Alapvető követelmény, hogy a Programba való bekerülés nem szolgálhatja az érintett vagyoni gyarapodását, a Program keretében nyújtott támogatás kizárólag csak az érintett létfenntartásához, társadalmi beilleszkedéséhez elengedhetetlenül szükséges mértékig terjedhet.

A programszerű védelem haladéktalanul megszűnik, ha annak feltételei már nem állnak fenn, vagy az érintett lemond a Program szolgáltatásairól. Természetesen a védelem akkor is megszűnik, ha a megállapodást a Szolgálat mondja fel, például azért, mert az érintett nem tesz vallomást, vagy korábbi vallomását visszavonja, esetleg a védelem tartama alatt olyan szándékos bűncselekmény elkövetése miatt indul ellene büntetőeljárás, amely a védelem érdekeit sérti, továbbá, ha a megállapodásban rögzített magatartási szabályoktól indokolatlanul eltér, esetleg tájékoztatási kötelezettségét önhibájából megszegi.

A tanúvédelmi program nem érinti a védett személy büntetőeljárási jogait és kötelezettségeit; azzal, hogy a programban részt vevő személyt a védelmet ellátó szerv útján kell idézni/értesíteni, iratot csak a védelmet ellátó szerv útján lehet számára kézbesíteni, a megjelenésével és közreműködésével kapcsolatosan felmerült költség bűnügyi költségként nem számolható el, hiszen a költséget a védelmi programot végrehajtó szerv költségvetéséből kell fedezni.

Börtön a börtönben? – védett tanúk a büntetés-végrehajtásban

A törvény természetesen azon személyek részére is védelmet kínál, akik előzetes letartóztatottnak vagy éppen elítéltekként valamely büntetés-végrehajtási intézetben tartózkodnak, s éppen e státusuk alatt vesznek részt a kiemelt súlyú bűncselekményeket vizsgáló büntetőeljárásokban, avagy utóbb, az előzetes letartóztatás, illetve a büntetés-végrehajtás tartama alatt az ilyen eljárásokban való korábbi részvételük okán kerülnek komoly veszélyhelyzetbe.

A tanúvédelmi törvény lehetőséget biztosít arra, hogy a Tanúvédelmi Szolgálat különleges óvintézkedésként a Védelmi Programba bevont fogvatartottat az elhelyezésül szolgáló büntetés-végrehajtási intézetből az adott – „védetti körletet” fenntartó – büntetés-végrehajtási intézetbe szállítsa.

E vonatkozásban azonban adatvédelmi aggályok merülnek fel, tekintettel arra, hogy a Védelmi Program büntetés-végrehajtási intézetben történő végrehajtásának részletes szabályairól szóló 4/2002. (III. 28.) IM rendelet 6. § (1) bekezdése alapján a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokság kijelölt szervezeti egységének vezetője a Szolgálat vezetőjének egyetértésével jelöli ki a „védetti körletet” fenntartó intézetet.

A tanúvédelmi törvény 37. §-a értelmében a minősített adatokra vonatkozó szabályokat alkalmazni kell a Program elrendelése, valamint az annak végrehajtása során keletkezett adatokra is. (Ez a szabály egyébként indokolatlanul kiterjeszti a minősített adatok körét, amely a gyakorlatban nehézséget okoz az ügyintézésben.)

Erre való tekintettel az érintett által aláírt titoktartási nyilatkozatban szerepel, hogy a Védelmi Program végrehajtása során a tartózkodási hely államtitoknak minősül.

Figyelemmel arra, hogy ezen szabályok túl általánosan jelölik meg, hogy a Védelmi Program végrehajtása során mely adatok minősülnek minősített adatnak, ez a kérdés a büntetés-végrehajtási intézetben fogva tartott védett személyek elhelyezésével kapcsolatban is problémát jelent.

Ha a Szolgálat által kezelt összes adat minősítve lenne, az a mindennapos munkavégzést nagymértékben megnehezítené. A többéves gyakorlati tapasztalatra támaszkodva jár el ezért a Szolgálat akkor, amikor az indokoltság és észszerűség figyelembevételével próbálja meghatározni a minősített adatok körét.

Ilyen jogalkalmazási gyakorlat által kialakított álláspont, hogy nem képez államtitkot az, hogy a fent említett „védetti körlet” melyik büntetés-végrehajtási intézetben van kijelölve, szemben azzal az adattal, amely a konkrét büntetés-végrehajtási intézeten belül pontosan jelöli, hogy melyik körleten, melyik zárkákban vannak elhelyezve a védett személyek.

Biztonsági szempontból ugyanis nincs jelentősége annak, hogy esetlegesen kívülálló személyek is tudják, hogy melyik intézetben vannak elhelyezve védett fogvatartottak. Az ellenben már fontos követelmény, hogy az adott intézeten belül ne ismerjék a konkrét elhelyezést egy lehetséges támadás (pl. belövés) elkerülése érdekében.

A gyakorlati tapasztalatok azt bizonyították, hogy lehetetlen titokban tartani azt, hogy az adott „védetti körlet” melyik büntetés-végrehajtási intézetben van kijelölve, hiszen arról az adott intézet teljes személyi állománya, más fogvatartottak, de a Programban érintettek kapcsolattartói (ügyvédek, rokonok stb.) is tudhatnak. Ezen túlmenően a kiszállítások ún. demonstratív jellege miatt akár

az „utca embere” is bármikor tudomást szerezhethet arról, hogy hol vannak fogva tartva a Védelmi Program érintettjei, így gyakorlatilag behatárolhatatlan az a személyi kör, amelynek tudomására juthat a „védetti körlet” elhelyezése.

Ilyen körülmények között kiemelt jelentőséggel bír, hogy az ott elhelyezett fogvatartottak adataihoz illetéktelen ne férjen hozzá. Ennek érdekében az intézet köteles annak biztosítására, hogy az adatok elkülönített, manuális nyilvántartásba kerüljenek, ahol azokat zárt borítékban tárolják, és csak az intézet által kijelölt személyek kezeljék.

Fenti tapasztalatok alapján valószínűsíthető, hogy a szabályozás értékválasztása és a tisztességes eljárás követelményei közötti ellentmondások dilemmáját a gyakorlat bizonyos kompromisszumokkal lesz képes oldani, ha nem is feloldani.

A hatályos szabályozással kapcsolatos problémák

A terhelt jogaként tartjuk nyilván, hogy szembenézhesen vádlóival. Ha a tanú a vádlottra terhelő vallomást tesz, a védelem érdekei megkövetelik, hogy mód nyíljon a tanúhoz intézett kérdések feltételére, és a válaszokra való reagálásra, akár további kérdésekkel is. A tanúnak ezzel szemben a tanúzási kötelezettséget ellensúlyozó jogokat kell kapnia. Közöttük azt is, hogy módja legyen veszélyek nélkül tanúskodnia. A jogalkotó a tanú megvédését fontosabbnak tartja, mint a terhelt és a tanú konfrontációjának biztosítását. Így született meg az a megoldás, amit a két követelmény szerinti kompromisszumnak szán a törvény, és ami bizonyos mértékben még erkölcsileg is igazoltnak tekinthető: az „ártatlan” tanú védelme fontosabb, mint a (bűncselekmény megalapozott gyanújával) terhelt joga arra, hogy a tanúval személyesen találkozhatson.

Megjegyzendő, hogy a különösen védett tanúk között lehetnek olyan személyek is, akik maguk sem „ártatlanok”, ám tőlük olyan vallomás származhat, amely miatt tanúként való szerepeltetésükhöz jelentősebb nemzetbiztonsági vagy bűnüldözési érdek fűződik, mint az állam büntetőjogi igényének érvényesítéséhez.

További problémát jelenthet, hogy a tanú és a terhelt között a kommunikáció is csak igen szűk korlátok között lehetséges. A kérdések feltevésének indítványozása ugyanis nem azonos a kérdések (akár írásbeli) feltevésével, feltehetően azért, hogy a tanú személyazonosságának megállapítását célzó kérdések kiszűrhetők legyenek. Az indítvány azonban nem köti a bíróságot, s így az bármely kérdés feltételét elutasíthatja. A kérdésfeltevés indítványozása vélhetően bizonyítási indítványnak minősül, így elutasítása önálló jogorvoslattal nem is támadható. Ez pedig a védelem oldaláról megítélve eléggé aggályos.

A jogalkotó a jogalkalmazó találékonyságára és jogérzékére bízta annak megoldását is, hogy abban az esetben amennyiben a különösen védett tanú vallomása – az arról készült jegyzőkönyv alapján – aggályos (kombinál a tanú, befolyásolták, kényszerítették, alapos okkal lehet arra következtetni, hogy bizonyos adatok más forrásból származnak stb.), s mint ilyet, nem veszi figyelembe,

akkor ezt az ítélet indoklásában hogyan támasztja alá úgy, hogy az anonimitás követelményei ne sérüljenek. Feltételezem, hogy a különösen védett tanú vallomása is – alapos ok esetén – megkérdőjelezhető, ellenkező esetben ugyanis sérülne a bizonyítékok szabad értékelésének elve, vagy másik lehetőségként: gyorsul a munkatempó, hiszen elég csak a különösen védett tanú vallomását elolvasni, és máris kész az ítélet.

Az utóbbi évek gyakorlati problémájaként merült fel a különösen védett tanú intézményének és a Védelmi Programnak az egymáshoz való viszonya, azaz együttes alkalmazásuk lehetősége vagy kizártsága. Ez utóbbit támasztja alá, hogy az anonim tanú nem jelenhet meg tárgyaláson, míg a Védelmi Program érintettjének kötelessége úgy megtennie a vallomását, hogy ennek során az „arcát kell adnia” a vallomásához.

A Védelmi Program alapjait meghatározó sürgősségi és különleges óvintézkedések alkalmazása az anonim tanú esetében fogalmilag kizárt. Az anonim tanúnál a minősített adatok körébe személyes adatai, személyének megállapíthatósága tartoznak, míg a Védelmi Programnál az új személyazonosságra utaló adatok minősülnek ilyennek, így e körülmény is a két intézmény eltérő céljára, szerepére utal.

Fentiek alapján a két jogintézmény egyidejű alkalmazása azok eltérő célja és sajátosságai, valamint a jogalkotói szándék különbsége okán fogalmilag kizárt. Amennyiben egy anonim tanú esetében az anonimitás nem fenntartható, vagy az anonim tanú személye bármely módon ismertté válik, akkor kerülhet sor mintegy következő fokozatként a Védelmi Program adta lehetőségek alkalmazására.

Az érdekkonfliktus feloldásának elméleti megoldásai

A két alapkérdés az, hogy a különösen védett tanú befolyásolása kizárható legyen, illetve, hogy a védelemhez való jog érvényesülése megvalósulhasson.

Megoldást jelenthetne, ha a különösen védetté nyilvánítási eljárás lefolytatására jogosult bíró – akár nyomozási, akár a megyei bíróság elnöke által kijelölt helyi bírósági bíró – már a nyomozati szakasz kezdetétől részt venne az eljárásban.

Mint egyetlen erre jogosult személy, csak és kizárólag a tanúk kihallgatásával foglalkozna minden olyan ügyben, ahol felmerül a gyanú, hogy különösen védett tanúvá nyilvánításra sor kerülhet. A bűncselekmény elkövetése, illetve felfedezése után minél rövidebb időn belül (maximum pár óra elteltével) elsőként hallgatná ki a tanúkat, és ha bármelyikük megfelelne a különösen védetté nyilvánítás törvényi követelményeinek, akkor az erre irányuló eljárást azonnal lefolytatná. Így a folyamatból nemcsak a „feledékenységi”, az esetleges informális úton szerzett tudomással való kiegészítés, hanem a direkt fenyegetés, vagy „ráhatás” nyomán keletkező vallomásváltozás is kizárható lenne.

Tisztában vagyok vele, hogy ez különösen nagy munkateher, és meglehetősen időigényes, de véleményem szerint, ha a különösen védett tanú vallomása az egyik legfőbb bizonyíték, akkor fontos, hogy a különösen védetté nyilvánított

tanú valóban az a személy legyen, akinek a vallomásától várható bizonyíték mással nem pótolható, továbbá arról tegyen vallomást, amit valóban saját maga észlelt, tudott, és vallomását semmilyen módon ne befolyásolja senki.

Zárszó

A jogállamiság elvének teljesebb kibontakozásához a feltételek adottak, jelentős erőfeszítések szükségesek azonban még annak érdekében, hogy legalapvetőbb elemei, a jogbiztonság és az igazságosság, a jelenleginél magasabb szinten érvényesülhessenek.

A tapasztalatok indokolttá teszik, hogy létrejöjjön egy olyan állami garancia-rendszer, amely biztosítja az egymással adott esetben szöges ellentétbe kerülő alapelvek lehető legteljesebb érvényesülését.

Kétségtelen tény, hogy egyetlen rendszer sem működhet kompromisszumok nélkül, mégsem szabad feladnunk azt a célt, hogy mielőbb létrejöjjön az ellentétes érdekeket egyaránt szem előtt tartó megoldás.

Karel Čapek novellájában így vélekedik Mates vizsgálóbíró: „...hogy kinek hiszek? A véletlennek barátom; azoknak az önkéntelen, ösztönös, vagy hogy is mondjam, ellenőrizhetetlen megnyilvánulásoknak, tetteknek, szavaknak, amelyekkel az ember imitt-amott elárulja magát. (...) Az én módszerem a következő: ülök, és hagyom az embereket, hadd meséljék el, amit előre kiagyaltak és előkészítettek, úgy teszek, mintha hinnék nekik.”¹⁰

¹⁰ Čapek, Karel: *A tökéletes bizonyíték*. In: *Betörők, bírák, bűvészek és társaik*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1969. 38. old.